

**ՀՀ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՏԻԱԿԱՆ
ՄԱՍՆԱԳԻՏԱՅՄԱՆ ՇՐՋԱՆԱՅՄԱՆ
ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Վոլոդյա Մանասյան

Աշխարհագրական գիտությունների թեկնածու
Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարան
ՀՀ, Երևան, Նալբանդյան 128
Էլ. հասցե՝ manasjanvolodya@mail.ru
Հոդվածը ներկայացվել է 07.02.2020, գրախոսվել է 05.02.2021,
ընդունվել է տպագրության 28.06.2021
DOI: 10.53548/03208117-2021.2-140

Ներածություն

Շուկայական տնտեսության պայմաններում ՀՀ գյուղատնտեսական արտադրության տարածքային կազմակերպումը գրեթե անիրագործելի է առանց գիտականորեն հիմնավորված շրջանացման, որի էությունը աշխատանքի տարածքաճյուղային բաժանման արդյունք հանդիսացող և պարզորոշ սահմանազատված գոյություն ունեցող որոշակի գյուղատնտեսական գոտիների տարածական համակցությունների առանձնացումն է:

Շրջանացումը գյուղատնտեսական արտադրության տարածքային կազմակերպման և տնտեսական նախագծման մի մեթոդ է, որի նշանակությունն աճում է ագրարային հատվածի զարգացման և նրա դժվարալույծ բնույթ ստանալուն համապատասխան: ՀՀ ագրարային հատվածի տարածքային կառավարման գոյություն ունեցող գործառույթների մշակումն ու իրականացումն ապահովող այդ մեթոդի կիրառումը միայն գյուղատնտեսական գոտիներով և մարզերով է սահմանափակվում: Ավելի փոքր տարածքային միավորները դուրս են մնում այդ ոլորտից: Մինչդեռ լեռնային փոքր տարածքի վրա ռելիեֆային ու ագրոկլիմայական պայմանները այնքան բազմազան են ու հաճախ այնպես բարդացված, որ շատ անգամ դժվարին խնդիր է դառնում գյուղատնտեսական այս կամ այն ենթաճյուղը կազմակերպելու համար հողատարածություն հատկացնելը: Այնինչ, մեր հանրապետության լեռնային տարածքի պայմաններում դրանց սոցիալ-տնտեսական զարգացման նախնական ծրագրերի գոտիական մասի ուսումնասիրության խորացումն կարող է հիմնավորել այդ ծրագրերի օբյեկտիվությունը, բարելավել դրանց դրույթները՝ բարձրացնել ագրարային

հատվածի տեղաբաշխման և գոտիական մասնագիտացման գիտական անհրաժեշտությունը: Ուստի սույն հոդվածի հիմնական նպատակն է ՀՀ-ի գյուղատնտեսական շրջանացման հիմնախնդրի այդ հայեցակետի վրա ուշադրության հրավիրումը և դրա նշանակության բացահայտումը գյուղատնտեսական արտադրության տարածքային (գոտիական) մասնագիտացման համար:

Շրջանացման արդյունքները և վերլուծությունը

Տարածքի շրջանացման տնտեսագիտության տեսության հիմնական դրույթներն են համարվում գիտական հետազոտությամբ ստացված արդյունքները, վիճակագրական տվյալները և վերջինիս մեթոդները օգտագործելու անհրաժեշտությունը՝ պատմական զարգացման տեսանկյունից:

Հայաստանում գյուղատնտեսական արտադրության տեղաբաշխման և գոտիական մասնագիտացման նպատակներով տարածքի շրջանացման առավել հիմնավորված փորձ է արվել XIX դարի 80-ական թթ. վերջին, երբ Անդրկովկասում իր հետազոտական աշխատանքները սկսեց Տիխեևի հայտնի գիտարշավը: Սակայն այդ հարցը հատուկ ուշադրության է արժանացել ագրարային հատվածի զարգացման խորհրդային փուլում՝ երկրի ամբողջ տնտեսության և, հատկապես, ագրարային հատվածի վերականգնման ու վերակառուցման առնչությամբ տարածքի մասնագիտացման՝ «մասերի բաժանելու» չափանիշներ-հատկանիշների ընտրություն կատարելու առումով:

Ագրարային հատվածի զարգացման խորհրդային փուլում ամենից առաջ հողժողկոմատի, այնուհետև գյուղատնտեսության նախարարության կողմից չորս անգամ կազմակերպվել են գիտարշավներ՝ հանրապետության տարածքը գյուղատնտեսական շրջանացման ենթարկելու: Նշենք, որ առավել շատ գիտական նյութ հավաքվել և ուսումնասիրվել է 1926 թ. Ս. Չելենցևի ղեկավարած հետազոտական գիտարշավների ընթացքում. լրացվել է 1400 հարցաթերթ և որպես մանրամասն ուսումնասիրության օբյեկտներ տարբեր գյուղատնտեսական գոտիներում ընտրվել է 300 գյուղական համայնք և 2800 գյուղական տնտեսություն: Երթուղիները կազմված են եղել այնպես, որ դրանց մեծ տարողությամբ ցանցի մեջ ներառվեն հանրապետության բոլոր շրջաններից որքան կարելի է թվով շատ բնորոշ

գյուղական համայնքներ, իսկ դրանց մեջ գյուղական տնտեսություններ՝ իրենց սոցիալական և ազգային շերտավորմամբ¹:

Նշենք, որ Ս. Չելենցևի ղեկավարությամբ աշխատող գիտական արշավախմբերն ուսումնասիրել են նաև Հայաստանի ազգային փոքրամասնություններով բնակեցված գյուղական համայնքների էթնիկական մասնագիտացման բնորոշ առանձնահատկությունները՝ բնակչության ձևավորված տնտեսավարման ավանդույթների հաշվառմամբ: Ուստի, համեմատած իրենց բնակչության փոքրաթվությանը, հետազոտության նյութ են դարձել նաև ազգային փոքրամասնություններով բնակեցված հանրապետության մի շարք գյուղական համայնքներ²: ՀԽՍՀ-ի տարածքը բաժանել են չորս ուղղաձիգ գոտու (դաշտային՝ «բամբակա-խաղողագործական», նախալեռնային՝ «աշնանացան հացաբույսերի», լեռնային՝ «գարնանացան հացաբույսերի» և ալպյան՝ «արոտատեղային»)³: Գ. Աթաբեկյանը մեր հանրապետության դաշտային՝ բամբակա-խաղողագործական գոտուց բացի, նախալեռնային, լեռնային և ալպյան գոտիներում կիրառելիք տնտեսության ձևերի համար առաջարկել էր ուրվագծային-նախնական սխեմա. նախալեռնային գոտու համար՝ հողագործական-այգեգործական-անասնապահական, իսկ լեռնային-ալպյան գոտու միացյալ տնտեսության համար՝ անասնապահական-հողագործական տնտեսության ձևերը⁴: Ընդ որում, լեռնային-ալպյան գոտին տնտեսության մեկ ընդհանրական ձև ունենալով և փոխադարձաբար միմյանց լրացնելով՝ խթան է հանդիսանալու տնտեսությունների կոոպերացման համար: Կոոպերացված գյուղացին իր հիմնական զբաղվածությունը ապահովելով անասնաբուծության ճյուղում, առավելագույն հնարավորություն է ստանալու իր կաթնամթերքների մի մասը կոոպերատիվ վաճառահանման միջոցով ապրանքայնացնել և առավելագույն շահույթ ստանալ: Դրանք, ըստ էության, հանրապետության տարածքի «շերտավորման» հետ նույնականացվող առանձին ուղղաձիգ լանդշաֆտային գոտիների մասնավոր (ճյուղային) շրջանացման հողօգտագործման ընդունված բաժանումն էին, որոնց սահմանները հետագա ուսումնասիրություններով պետք է ճշգրտվեին ու լրացվեին:

¹ Աթանասյան 1927, 22:

² Աթանասյան 1927, N 8, 17:

³ Աթանասյան 1927, N 6, 23:

⁴ Աթաբեկյան 1927, N 3, 14:

Սակայն հետագայում (1929 թ.) անտեսվում է շրջանացման գոտիականության սկզբունքը և դրա փոխարեն գործածության մեջ է մտնում ՀԽՍՀ-ի փոքր տարածքում գյուղատնտեսության տարբեր ենթաճյուղերի զարգացմանը չնպաստող, բնական պայմաններն ու ագրոարտադրական ռեսուրսային ներուժը գյուղատնտեսական նպատակներով օգտագործելու համար բարենպաստ պայմաններ չընձեռող և միանգամայն անընդունելի զոնայական (հորիզոնական) շրջանցման սխեման: Ընդ որում, առանց փորձության, ձեռք բերված անհրաժեշտ տվյալների հիմնավորման միմյանց հաջորդափոխում են հորիզոնական (զոնայական) շրջանացման սխեմաների զանազան տարբերակները, որոնք հիմնականում տարբերվում էին միայն գյուղատնտեսական շրջանների քանակով (5, 6, 7 և 9-ը):

1950-ական թվականների կեսերին ՀԽՍՀ-ի գյուղատնտեսության նախարարության կողմից մի հանձնաժողով էր կազմվել, որի վրա պարտավորություն էր դրվել՝ ամփոփել ՀԽՍՀ-ի գոտիականությանը (զոնայականությանը) վերաբերող առկա բոլոր տվյալները, օգտագործել գոյություն ունեցող փորձը և կազմել հանրապետության գյուղատնտեսական մասնագիտացման գոտիների սխեմա:

Այդ հանձնաժողովի կողմից կազմված «Հայկական ՍՍՌ գյուղատնտեսական գոտիները» վերնագիրը կրող շրջանացման սխեմայի (1956 թ.) հիմնական խնդիրներից էր գյուղատնտեսական արտադրության գոտիական մասնագիտացման օրինաչափությունների բացահայտումը, առանձին ենթաճյուղերի փոխգործողության տարածքային առանձնահատկությունների հետազոտումը և շրջան ձևավորող բնական ու տնտեսական գործընթացների բնորոշ առանձնահատկությունների ի հայտ բերումը: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ հանրապետության մակերևույթի խիստ մասնատվածության, բարձրությունների զգալի տարբերությունների և մեծ թեքությունների հետևանքով առաջացած բնատնտեսական համալիրների բազմազանությունը հնարավորություն չի ընձեռում ամբողջ տարածքը բաժանել միասնական մասնագիտացման գոտիների, հեղինակները շրջանացումը ճիշտ սահմանելու նպատակով անհրաժեշտ են համարել գոտիական սկզբունքը կիրառել տվյալ գոտուն հատուկ ագրոկլիմայական և սոցիալ-տնտեսական պայմաններով աչքի ընկնող նույնականացվող տարածական համակցությունների նկատմամբ: Դրա հիման վրա այդ՝ հանրապետության տարածքում իրար մեջ բաժանված մասնավոր (ճյուղային) շրջանացման սխեման կարելի է նույնականացնել որևէ տարածքում

ծգվող միասնական մասնագիտական ուղղվածություն ունեցող գոտու՝ «շերտավորման» հետ: Ենթադրվում էր, որ հանրապետության տարածքում բնական պայմաններով և ագրոարտադրական ռեսուրսային ներուժով նույնականացվող գյուղատնտեսական գոտիների ամբողջությունը իրենից ներկայացնում է միմյանց հետ որոշակի կապեր ունեցող տարածական համակցությունների համակարգ: Սակայն այդ ենթադրությունը մակաձական հետազոտության արդյունք էր և գյուղատնտեսական շրջանացման ոչ բոլոր սխեմաների համար է պահպանում իր օրինաչափությունը: Հնարավոր է համարվում գյուղատնտեսական գոտիների ստեղծումը, այդ դեպքում աննշան են կապերը առանձին համակարգային նախագծերի միջև:

Շրջանացման չափանիշների միարժեքության պահանջները համարվում են սկզբունքային և մեծ մասամբ պաշտպանվում են հետազոտողների կողմից: Այստեղից հետևում է, որ շրջանացման տվյալ համակարգի գյուղատնտեսական գոտիները համադրելի հատկանիշներից կախված կարող են և՛ տիպերով, և՛ աստիճանակարգերով նույնականացվել: Ցանկացած դեպքում դրանք համադրելիություն են թույլ տալիս որևէ հարաբերությունների մեջ, թեկուզև նկարագրության հաջորդականության տեսակետից:

Հիմնավորումը, որ, օրինակ, անհատական (տիպաբանական) շրջանացումը իր արդյունքներով անհամեմատելի գյուղատնտեսական գոտիներ ունի (քանի որ դրանցից յուրաքանչյուրը «անհատական է և անկրկնելի, հետևաբար, այս կամ այն տեսակային հասկացության մեջ չի մտնում»⁵), մեր կարծիքով չափազանց խիստ է: Չէ՞ որ անկրկնելիությունը անհամադրելիություն չէ:

Անկասկած, մասնավոր (ճյուղային) շրջանացումը հատուկ տարածական համակցությունների առանձնացմամբ կարելի է նույնականացնել գյուղատնտեսական գոտիների «շերտավորման» հետ: Այդ դեպքում գյուղատնտեսական գոտիների տրոհումն ուղղաձիգ ենթագոտիների՝ բազմապատիկ կանոնավոր ստորակարգությունն է, իսկ մասնավոր՝ ճյուղային գոտիների՝ շերտավորման ստորակարգությունն է: Այդ սկզբունքի հիման վրա, օրինակ, Արարատյան գյուղատնտեսական գոտին ցածրադիր՝ ոռոգվող, նախալեռնային, լեռնատափաստանային և բարձր լեռնային ենթագոտիների էր բաժանվել⁶:

⁵ Арманд 1964, 23.

⁶ Աղաջանյան, Խրիմյան, Քոչարյան, Բաղդասարյան 1956, 9:

Վերոհիշյալ շրջանացմամբ գյուղատնտեսական գոտիներն առանձնացնելիս վարչական շրջանները, ըստ իրենց տարածքի, ամբողջությամբ այս կամ այն շրջանացման գոտու մեջ էին ներառվել, ընդ որում՝ դրանց մասնագիտացման ուղղությունները ճշգրտված էին գոտիները ենթագոտիների ստորաբաժանելու միջոցով: Դա արվել էր գործնական նպատակներով, հաշվի առնելով նպատակահարմարությունները՝ նյութերից օգտվելու և վարչական շրջաններում միջոցառումներ անցկացնելու տեսակետից: Ուստի, ելնելով Հայաստանի տարածքի ագրոկլիմայական և սոցիալ-տնտեսական պայմաններից, 1956 թվականի շրջանացման սխեմային համապատասխան առանձնացվել էր 9 գյուղատնտեսական գոտի՝ Հյուսիսարևելյան, Լոռի-Փամբակ, Շիրակ, Սևանի ավազան, Զանգեզուր, Կենտրոնական, Ապարան-Ախտա, Դարալագյազ և Արարատյան⁷:

Փաստորեն, տարածքային շրջանացումը կատարվել էր բնական և ագրոարտադրական համալիրների բոլոր տարրերի հաշվառման հիման վրա, և գյուղատնտեսական գոտիներից յուրաքանչյուրը, շնորհիվ նախընտրելի մասնագիտացման ուղղությունների, էականորեն տարբերվում է մյուսներից: Սակայն մեր հանրապետության լեռնային տարածքի բարդ ռելիեֆը, կլիման և ուղղաձիգ լանդշաֆտների հաջորդաբար, գոտիների տարապատկերի համասեռությունն ու հերթափոխի օրինաչափությունները բազմատարրություն ստեղծելով հանդերձ, որոշակիորեն դժվարացնում են տարածքի որոշակի մասի համեմատաբար ընդարձակ նույնականացվող գյուղատնտեսական մասնագիտացման գոտիների ձևավորման գործընթացը: Արտադրական մասնագիտացման նույնականացումը գյուղատնտեսական գոտու այն հատկանիշներից է, որոնց հետագա զարգացմանը պետք է նախորդի ռեսուրսների ու աշխատանքի տնտեսման ու ամբողջությամբ վերցրած հանրապետության տնտեսական զարգացման շահերի հաշվառման վրա կառուցված լուրջ գիտական հիմնավորումը: Ուստի հանրապետության գյուղատնտեսական գոտիները ճիշտ ուրվագծելու նպատակով անհրաժեշտ է շրջանացման գոտիականության սկզբունքը կիրառել ուրույն ագրոկլիմայական պայմաններով և տնտեսավարման ավանդույթներով աչքի ընկնող առանձին տարածական համակցությունների նկատմամբ⁸: Այդպիսի սկզբունքով առաջնորդվելու դեպքում առան-

⁷ Աղաջանյան, Խրիմյան, Քոչարյան, Բաղդասարյան 1956, 9:

⁸ Մանասյան 2015, 57:

ծին գյուղատնտեսական գոտիներ ներկայացնող տարածական համակցությունների ամբողջությունն ուղղաձիգ ենթագոտիների է բաժանվում, իսկ դրանք էլ իրենց հերթին միկրոգոտիների են ստորաբաժանվում:

Բացի դրանից, գյուղատնտեսական շրջանացումը պետք է ոչ միայն գնահատելով հիմնավորի տվյալ տարածքի արտադրական մասնագիտացման ձեռք բերած մակարդակը, այլև բացահայտի գյուղատնտեսական գոտիներից յուրաքանչյուրի հեռանկարային նախընտրելի մասնագիտացման ուղղություններն ու հնարավորությունները:

Ուշագրավ են նաև 1980-ական թվականների վերջերին Ռ. Էդիլյանի ղեկավարած հետազոտական աշխատանքներում արված եզրակացությունները, որտեղ բնատարածքային համալիր տարրերը, համարելով բուսաբուծության և անասնաբուծության ենթաճյուղերի ընտրության և տեղաբաշխման, դրանց բերքատվության ու մթերատվության, արտադրանքի որակի ու արտադրական ծախսերի, ինչպես նաև հողերի բերրիության մակարդակի վրա էական ազդեցություն ունեցող օբյեկտիվ գործոններ, առանձնացրել էին բնագյուղատնտեսական 5 մարզ՝ բնահողային 21 շրջանով⁹:

Տնտեսության ագրարային հատվածի զարգացման շուկայական բարեփոխումների փուլում տարբեր սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական գործոնների թելադրանքով նկատելիորեն խախտվել է գյուղատնտեսական արտադրության գոտիական մասնագիտացման ավանդականորեն ձևավորված սխեմայի դասավորության ու տարածական համակցությունների փոխհարաբերության ամբողջությունը, ըստ այդմ գգալիորեն նվազել է ագրոարտադրական ռեսուրսային ներուժի կազմակերպված օգտագործման արդյունավետությունը, նվազել են միավոր հողատարածությունից ստացվող համախառն արտադրանքը և աշխատանքի արտադրողականությունը: Այդ ամենը, անշուշտ, իր բացասական ազդեցությունն է թողնում գյուղատնտեսական արտադրության մասնագիտացման վրա: Ուստի բնական է, որ անցյալ դարի 90-ական թթ. ագրարային հատվածի արտադրության միջոցների մասնավորեցման ոչ ճիշտ մեթոդաբանության արդյունք հանդիսացող գյուղացիական տնտեսությունների և տնտեսավարման ուրիշ փոքր ձևերի գերակշռության պայմաններում գյուղատնտեսական արտադրությունը մեզանում կրում է ավելի սպառողական, քան ապրանքային բնույթ: Ըստ Յու. Սուվարյանի՝ ցածր է տնտեսությունների ապրանք-

⁹ Էդիլյան, Մելքոնյան, Մկրտչյան, Զոհրաբյան, Մկրտչյան 1988, 37:

քայնության միջին կշռվածության մակարդակը՝ շուրջ 57%, որի 30%-ն է դրամային արտահայտությամբ, մնացածը ապրանքափոխանակման և ծառայությունների դիմաց բնամթերքով տրված միջոցներն են¹⁰: Այնուամենայնիվ, հիմք ընդունելով գյուղատնտեսական շրջանացման աշխատանքների անցյալի փորձը և տվյալ սոցիալ-տնտեսական հմակարգին բնորոշ աշխատանքի տարածքային բաժանման առանձնահատկությունների ու արտադրության հիմնավորված տեղաբաշխման անհրաժեշտ դարձող օրինաչափ գործընթացը, «ՀՀ գյուղի և գյուղատնտեսության 2010-2020 թթ. կայուն զարգացման ռազմավարություն» փաստաթղթում ներկայացված են գյուղատնտեսական գոտիների նախընտրելի մասնագիտացման ուղղությունները և գլխավոր (հիմնական) ենթաճյուղերը (տե՛ս աղ. 1):

Հանրապետության վարչատարածքային բաժանման առանձին միավորներում և նույնիսկ ամբողջական գյուղատնտեսական գոտիներում արտադրության անհրաժեշտ դարձող մասնագիտացման խորացման օրինաչափ գործընթացը կանխորոշվում է ոչ թե միայն բնական պայմանների և ագրոարտադրական ռեսուրսային ներուժի ընձեռած հնարավորություններով ու բնակչության տնտեսավարման ավանդույթներով, այլ հիմնականում այն պահանջներով, որոնք շուկան է ներկայացնում: Գյուղատնտեսական ապրանքարտադրողը հաճախ ստիպված շուկա է մատակարարում ոչ այն, ինչին լավագույնս անհրաժեշտ նախադրյալներ հողն է ստեղծում, այլ ինչպիսին կլինեն նրա արտադրությունը վարձահատույց ավելի բարձր ռենտա ապահովելով: Անգամ անձնական սպառումը երկրորդ պլան է մղվել, քանի որ «շուկայական պահանջարկը թելադրող է» տնտեսավարողի համար: Առավել ևս ապրանքային բուսաբուծության և անասնաբուծության ենթաճյուղերը շատ դեպքերում միջնյուղային ու ներնյուղային կապերով են կանխորոշվում: Եթե միջնյուղային կապերը գյուղատնտեսական գոտիների միջև աշխատանքի տարածքաճյուղային բաժանման, դրանց հանրապետական մասշտաբի արգասիք են, ապա ներնյուղային կապերը գյուղատնտեսական գոտու ամբողջական զարգացման արդյունք են:

¹⁰ Սովարյան 2019, 94:

Աղյուսակ 1

ՀՀ գյուղատնտեսական գոտիների նախընտրելի մասնագիտացման ուղղությունները և գլխավոր (հիմնական) ենթաճյուղերը (համախառն արտադրանքի կառուցվածքով)¹¹

Գյուղատնտեսական գոտիները	Մինչև ագրարային բարեփոխումները	Այժմեական վիճակը	Հեռանկարային մասնագիտացումը
1. Արարատյան դաշտ (Արարատ, Արմավիր, Մասիս, Արտաշատ, Էջմիածին)	Խաղողագործություն, պտղաբուծություն, բանջարաբուծություն, կաթնատու տավարաբուծություն, թռչնաբուծություն, խոզաբուծություն, եթերայուղային արտադրություն	Բանջարաբուծություն, խաղողագործություն, մսակաթնատու տավարաբուծություն, հացահատիկային տնտեսություն, պտղաբուծություն, վաղահաս կարտոֆիլագործություն	Խաղողագործություն, բանջարաբուծություն, կաթնատու տավարաբուծություն, վաղահաս կարտոֆիլագործություն
2. Նախալեռնային (Աշտարակ, Նաիրի, Բաղրամյան, Թային՝ ստորին մասը, Արովյան)	Բանջարաբուծություն, խաղողագործություն, պտղաբուծություն, կաթնամսատու տավարաբուծություն, ոչխարաբուծություն	Կաթնամսատու տավարաբուծություն, կարտոֆիլագործություն, պտղաբուծություն, հացահատիկային տնտեսություն	Կաթնամսատու տավարաբուծություն, պտղաբուծություն, կարտոֆիլագործություն, ոչխարաբուծություն, կերարտադրություն
3. Ապարան-Հրազդան (Կենտրոնական) (Հրազդան, Ապարան, Արագած)	Կաթնամսատու տավարաբուծություն, ոչխարաբուծություն, հացահատիկային տնտեսություն, կարտոֆիլագործություն	Կաթնամսատու տավարաբուծություն, ոչխարաբուծություն, հացահատիկային տնտեսություն, կարտոֆիլագործություն, ծխախոտագործություն	Կաթնամսատու տավարաբուծություն, ոչխարաբուծություն, հացահատիկային տնտեսություն, կարտոֆիլագործություն, կերարտադրություն
4. Սևանի ավազան (Վարդենիս, Գավառ, Սևան, Ճամբարակ, Մարտունի)	Մսակաթնատու տավարաբուծություն, ոչխարաբուծություն, ծխախոտագործություն, կարտոֆիլագործություն	Կարտոֆիլագործություն, կաթնամսատու տավարաբուծություն, ոչխարաբուծություն, հացահատիկային տնտեսություն, բանջարաբուծություն	Մսակաթնատու տավարաբուծություն, ոչխարաբուծություն, հացահատիկային տնտեսություն, կարտոֆիլագործություն, կերարտադրություն
5. Հյուսիսարևելյան (Տավուշ, Իջևան, Նոյեմբերյան, Թումանյան)	Ծխախոտագործություն, պտղաբուծություն, կաթնամսատու տավարաբուծություն, խաղողագործություն, խոզաբուծություն	Մսակաթնատու տավարաբուծություն, կարտոֆիլագործություն, հացահատիկային տնտեսություն, խոզաբուծություն, ոչխարաբուծություն, խաղողագործություն	Մսակաթնատու տավարաբուծություն, պտղաբուծություն, խաղողագործություն, խոզաբուծություն, կերարտադրություն, ծխախոտագործություն
6. Լոռի-Փամբակ (Տաշիր, Ստեփանավան, Սպիտակ, Գուգարք)	Կաթնատու և տոհմային տավարաբուծություն, ոչխարաբուծություն, կարտոֆիլագործություն	Կաթնամսատու տավարաբուծություն, ոչխարաբուծություն, կարտոֆիլագործություն, հացահատիկային տնտեսություն, կերարտադրություն	Կաթնամսատու տավարաբուծություն, ոչխարաբուծություն, կարտոֆիլագործություն, հացահատիկային տնտեսություն, կերարտադրություն, ծխախոտագործություն, պտղաբուծություն
7. Ծիրակ (Ախուրյան, Արթիկ, Անի, Ամասիա, Աշոցք)	Մսակաթնատու տավարաբուծություն, ոչխարաբուծություն, ճակնդեղագործություն, հացահատիկային տնտեսություն	Կաթնամսատու տավարաբուծություն, հացահատիկային տնտեսություն, կարտոֆիլագործություն, բանջարաբուծություն, ոչխարաբուծություն	Մսակաթնատու տավարաբուծություն, ոչխարաբուծություն, հացահատիկային տնտեսություն, կարտոֆիլագործություն, կերարտադրություն, բանջարաբուծություն, ճակնդեղագործություն

¹¹ ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր 2010, 84-85:

8. Վայք (Եղեգնաձոր, Վայք)	Տավարաբուծություն, ոչխարաբուծություն, ծխախոտագործություն, խաղողագործություն, պտղաբուծություն	Մսակաթնատու տավարաբուծություն, պտղաբուծություն	Մսակաթնատու տավարաբուծություն, պտղաբուծություն, ոչխարաբուծություն, այծաբուծություն
9. Զանգեզուր (Սիսիան, Գորիս, Կապան, Մեղրի)	Մսակաթնատու տավարաբուծություն, ոչխարաբուծություն, ծխախոտագործություն, պտղաբուծություն, խաղողագործություն	Կաթնամսատու տավարաբուծություն, ոչխարաբուծություն, կարտոֆիլագործություն, հացահատիկային տնտեսություն	Մսակաթնատու տավարաբուծություն, ոչխարաբուծություն, կերարտադրություն, հացահատիկային տնտեսություն, մերձարևադարձային պտղաբուծություն

Այնպիսի արտաքին գործոններից, ինչպիսին շուկան է, բուսաբուծության և անասնաբուծության կախվածության երևան գալը ոչ միայն ճյուղերի տեխնոլոգիական և արտադրության կազմակերպման բնույթի փոփոխության, այլև գյուղատնտեսական ապրանքարտադրողի վիճակի, հատկապես ավանդականությամբ (նաև ազգային) հասած մասնագիտացման ուղղությունների հասարակական նշանակության միջոցով է դրսևորվում*։ Շուկայի հետ մեկտեղ տնտեսության համար նշանակություն ձեռք բերեցին նաև ուրիշ արտաքին պայմաններ, որոնք հայտնվեցին ապրանքային հարաբերությունների զարգացմանը զուգընթաց։ Մենք նկատի ունենք շուկայի տարածքային ընդարձակումը պայմանավորող ճանապարհատրանսպորտային ենթակառուցվածքների զարգացումը։ Անկասկած, գյուղատնտեսական գոտին պետք է ունենա շատ թե քիչ միասնական տրանսպորտային կողմնորոշում և ամբողջական տրանսպորտային ցանց, որը կարող է սահմանամերձ, լեռնային, բարձրլեռնային ու նախալեռնային գոտիների և զարգացած տնտեսական կենտրոնների կապն ապահովել։ Ճանապարհատրանսպորտային ենթակառուցվածքների անգամ ոչ էական թվացող լրացումը և փոփոխությունը կարող են որոշակի ազդեցություն թողնել գյուղատնտեսական գոտու կազմի, սահմանների և մասնագիտացման ուղղությունների վրա։ Ուստի և՛ շրջանացում իրականացնելիս, և՛ արտադրության հիմնավորված տեղաբաշխում ու գոտիական մասնագիտացում նախագծելիս ուշագրավ են այս հարցերը։ Փաստորեն, շուկայական

* Ի դեպ, ազգային փոքրամասնություններով բնակեցված հանրապետության գյուղական համայնքների ագրարային հատվածի տնտեսավարման տարբեր ձևերի գործունեության մեջ զգալի տարբերություններ գոյություն ունեն՝ արտահայտվելով մասնագիտացման ուղղությունների, ապրանքայնության մակարդակի, չափերի և այլնի յուրահատկություններում։ Դրանք, իրենց հերթին, մասնավոր՝ ճյուղային շրջանացման մեխանիզմների մեջ տարբերակումը և նրանց ագրոարտադրական ռեսուրսային ներուժի յուրացման մեջ հատուկ գործիքակազմերի կիրառումն են պայմանավորում։

պահանջարկի ներգործությամբ, դեռևս XIX դարի 80-ականների վերջերից սկսած, Հայաստանի ագրարային հատվածի աստիճանաբար ձևավորվող հիմնավորված տեղաբաշխումը և գոտիական մասնագիտացումը բավական ուրույն ուրվագիծ ունեն: Այսպես, Արարատյան գյուղատնտեսական գոտում պտղաբուծությունը և արդյունաբերական խաղողագործությունը, նախալեռնայինում՝ պտղաբուծությունը, շերամապահությունը ու ծխախոտագործությունը, Լոռի-Փամբակում՝ կաթնամսատու տավարաբուծությունն էր զարգանում, իսկ հանրապետության մյուս գյուղատնտեսական գոտիներում, հատկապես սահմանամերձ լեռնային բարձր լեռնային ու տարածաշրջաններում, որոնք թույլ տրանսպորտային կապեր ունեին խոշոր տնտեսական կենտրոնների հետ, շարունակվում էր բազմաճյուղ բնամթերային գյուղատնտեսությունը պահպանվել: Այսպիսով, հետադարձ քննարկելով Հայաստանի ագրարային հատվածի զարգացումը, կարելի է եզրակացնել, որ տնտեսական պայմանները ագրարային հատվածի տեղաբաշխման ու մասնագիտացման, գյուղատնտեսական շրջանացման հիմնական տեղաշարժերի առաջ մղող գործոններն են համարվել, այդ թվում՝ պլանային տնտեսության պայմաններում:

Հայրենական ագրարային հատվածի զարգացման պատմությունը ցույց է տալիս, որ նրա շրջանացման հիմքում են կոնկրետ տարածքին համապատասխանող ռելիեֆի ու կլիմայական պայմանների առանձնահատկությունները և ուղղաձիգ լանդշաֆտային գոտիների տարապատկերի համասեռության ու հեթափոխի օրինաչափությունները, որոնք տարածքի կազմակերպման հարմարվողական-լանդշաֆտային սկզբունքի կիրառմամբ կանխորոշում են գյուղատնտեսական գոտիների և նրանց նախընտրելի մասնագիտացման ուղղությունների զարգացման միտումները: Հետևաբար, XXI դարում ագրարային հատվածի զարգացումը նորարարական-ներդրումային բնույթ է կրելու և տարածքի կազմակերպման հարմարվողական-լանդշաֆտային սկզբունքին ու կլիմայի փոփոխությանը ներդաշնակ գյուղատնտեսության բարձրարտադրողական վարման համակարգ է ապահովելու¹²: Թեև «գոտիական հայկական գյուղատնտեսության» մասին հարցադրումն ավելի քան հարյուրամյա պատմություն ունի մասնագիտական գրականության հետ, այնուամենայնիվ, նրա գիտատեսական քննարկումը որոշ տեսակետից վիճաբանական է: Տարըմբոնում

¹² Ավետիսյան, Մանասյան 2017, 119:

է նկատվում, օրինակ, «գյուղատնտեսական գոտի» հասկացության բովանդակության հարցում: Որոշ հեղինակներ գյուղատնտեսական շրջանացումը դիտարկում են միայն տեխնիկական տեսակետից՝ տարածությունը բաժանելով մասերի՝ անկախ տնտեսական հարաբերություններից: Նրանց համար գյուղատնտեսական գոտին երկրի տարածքի առանձնացված ինչ-որ մասն է՝ առանց վարչատարածքային միավորների սահմանների հաշվառման: Տնտեսագետները տարածքի բաժանումը գյուղատնտեսական գոտիների հակված են առանձնացված տարածքի սահմանագծերը ըստ տնտեսական հատկանիշների ամբողջության անցկացնելու, քանի որ գյուղատնտեսական ապրանքարտադրողի տնտեսական գործունեության նպատակը առավելագույն շահույթի (ռենտայի) ստացումն է համարվում:

Տնտեսության ագրարային հատվածի աշխատանքի տարածքաճյուղային բաժանման կատարելագործման գիտական փնտրտուքում ներկայումս տարածքի կազմակերպման հարմարվողական-լանդշաֆտային սկզբունքի կիրառման մոտեցում է նկատվում: Ըստ Ա. Ժուլենկոյի՝ ծագել է «ագրոէկոլոգիական շրջանացում» հասկացությունը, որի դեպքում «...ագրոէկոլոգիական միատարր... հողերի...գործոնների համալիր գնահատման... տարածքին համապատասխանող մշակաբույսերի ու տեսակների որոշակի խմբերի աճեցման հարմարվողականության և եկամտաբերության առանձնացման հիման վրա ընդհատության ու անընդհատության և համակարգային մոտեցման միասնություն է ապահովվում»¹³: Այս գիտական դրույթում գյուղատնտեսական արտադրության տեղաբաշխման և մասնագիտացման խորացման մեջ տարածքային և մարդկային գործոնների անհրաժեշտ դարձող օրինաչափ փոխադարձ կապն է արտացոլվել:

Եզրակացություններ

Շրջանացման մեթոդաբանության միջոցով ՀՀ լեռնային տարածքը գոտիական մասնագիտացման նպատակով կազմակերպելու համար գյուղատնտեսական արտադրության տարածքային տարբերակված ուսումնասիրությունը տեսական և գործնական նշանակություն ունի: Ագրարային հատվածի հիմնավորված տեղաբաշխման միջոցով գոտիական տարբերակվածության բացահայտումը թույլ է տալիս տվյալ գործընթացը ցանկալի ուղղությամբ կարգավորելու համար կանոնավորիչ մեխանիզմներ

¹³ Жученко 2004, 205.

մշակել: Դրա հիման վրա պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման մարմինները կարող են հանրապետության ամբողջ տնտեսության կենսագործունեության և գործառույթային առաջնահերթությունը պայմանավորող ագրոպարենային համակարգի և հատկապես նրա հիմնական ճյուղի՝ գյուղատնտեսության զարգացման ռազմավարության մշակման դեպքում համապատասխան որոշում ընդունել:

Հայաստանի ագրարային հատվածի զարգացման ընթացքում գիտնականները բնորոշել են աշխատանքի տարածքաճյուղային բաժանման հիման վրա գյուղատնտեսական մշակաբույսերի, պտուղների ու հատապտուղների և խաղողի որոշ տեսակների, ինչպես նաև կենդանիների գենետիկական ցեղերի շրջանացման մեթոդաբանության միջոցով գյուղատնտեսական գոտիներին հարմարեցնելու անհրաժեշտությունը: Դա նոր կամ կատարելագործված տեխնոլոգիաների և շուկայի հետ կապված գյուղատնտեսական գոտիներում ճյուղի տեղաբաշխման և մասնագիտացման մեջ որոշակի տեղաշարժեր առաջ բերեց, ինչը հետագայում գործնականորեն պայմանավորեց այդ գյուղատնտեսական գոտիների կարգավորման և կառավարման տարածքային ձևերի կազմավորումը, որը արդիական է համարվում նաև «շուկայական» տնտեսության պայմաններում:

ՀՀ-ի ագրարային հատվածի զարգացման խորհրդային փուլում գյուղատնտեսական մասնագիտացմանը համապատասխանորեն մեծ ուշադրություն էր դարձվում լեռնային տարածքի կազմակերպման հարցերին: 1956 թ. «Հայկական ՍՍՌ-ի գյուղատնտեսական գոտիները» շրջանացման սխեման է մտնում շրջանառության մեջ, որում հիմնական գծերով սահմանվեցին բուսաբուծության և անասնաբուծության ենթաճյուղերի տեղաբաշխման ու գոտիական մասնագիտացման և ագրոարտադրական ռեսուրսային ներուժի արդյունավետ օգտագործման միջոցներն ու հնարավորությունները: Ընդ որում, գյուղատնտեսական գոտիներն առանձնացնելիս վարչական շրջանները ըստ իրենց տարածքի լրիվ չափով ընդգրկվել էին այս կամ այն գյուղատնտեսական գոտու մեջ, դրանց գյուղատնտեսական մասնագիտացումը ճշգրտված էր գոտիների, ենթագոտիների և միկրոգոտիների բաժանելու միջոցով:

Ագրարային հատվածի զարգացման շուկայական բարեփոխումների փուլում հողի «առք ու վաճառքի» հնարավորության հետ նրա նկատմամբ մասնավոր սեփականությունը պաշտամունքի իրողություն դարձնելը սկսեց խոչընդոտել գյուղատնտեսության տեղաբաշխմանը և գոտիական

մասնագիտացմանը, որը մի շարք դեպքերում ագրոարտադրական շրջանառությունից հողերի դուրսբերմամբ և պետության կողմից մեծ չափերի հասնող հարկերի թերազանմամբ ուղեկցվող գյուղատնտեսական արտադրության այդ հիմնական միջոցի խոշոր հողային մասնավոր տիրույթների՝ լատիֆունդացման հանգեցրեց հանրապետությունում:

Շուկայական տնտեսության պայմաններում հանրապետության գյուղատնտեսական արտադրության տարածքային (գոտիական) տարբերակված գործընթացի դրսևորումը բացասաբար է անդրադառնում բնակչության մի մասի եկամուտների ու կենսամակարդակի և ճյուղի տնտեսական զարգացման տեմպերի վրա: Հատկապես դա վերաբերում է կիսաբնամթերային ուղղվածության և հիմնական պարենամթերքների ինքնաբավության նվազագույն մակարդակի ապահովման հնարավորություն չունեցող սահմանամերձ, լեռնային և բարձրլեռնային գոտիներում տեղակայված գյուղական բնակավայրերին, որոնք անկումային տարածքների են վերածվել և ֆինանսական ու նյութատեխնիկական ապահովվածության տեսանկյունից չեն կարող հետագայում հաջողությամբ դիմակայել շուկայական մրցակցությանը առանց հատուկ մշակված ծրագրերին պետության ակտիվ մասնակցության:

Հանրապետության գյուղատնտեսական արտադրության էկոլոգիացման համար նախ և առաջ անհրաժեշտ է ագրոկլիմայական պայմանների համապատասխանությամբ ճյուղի հիմնավորված տեղաբաշխման կառուցվածքը կանորոշել և տնտեսական նախադրյալ ստեղծել գյուղատնտեսական գոտիների կազմակերպման հարմարվողական-լանդշաֆտային սկզբունքին ու երկրագործության հողապաշտպան համակարգերին անցնելու համար: Դա հատկապես կարևոր է համեմատական առավելություններ ունեցող պտղաբուծության ու խաղողագործության և ոչխարաբուծության ու մեղվաբուծության ենթաճյուղերի մասնագիտացման խորացման համար, որոնց էկոլոգիապես մաքուր արտադրանքը ներքին շուկայում կարող է բավարարել միայն սահմանափակ քանակությամբ պահանջարկ¹⁷: Մինչդեռ արտահանման շուկաների համար այդ ենթաճյուղերը կարող են հնարավորություն ընձեռել մի շարք արտադրություններում եկամտաբեր հիմքեր ստեղծելու համար (չոր մրգեղեն, կոնյակ, ոչխարի ու գառան միս, ալպիական մեղր և այլն), որոնց նկատմամբ մեծ է պահան-

¹⁷ Մանասյան 2018, 179, 180:

ջարկը ԵԱՏՄ-ի, Արևմտյան Եվրոպայի, Իրանի և Միջին Արևելքի երկրներին շուկաներում: Այս տեսակետից առաջնահերթ խնդիր է համարվում էկոլոգիապես մաքուր արտադրանքի ստացման համապատասխան ծրագրի մշակումը և որպես ագրարային հատվածի զարգացման միջնաժամկետ ռազմավարություն այն գործողության մեջ դնելը:

Գրականություն

- Աթանասյան Ա. 1927, Հայաստանի ուղղահայաց գոտիները, Գյուղատնտեսական կյանք, N 6, էջ 20-25:
- Աթանասյան Ա. 1927, Հայաստանի գյուղատնտեսության ուսումնասիրության նյութերից, Գյուղատնտեսական կյանք, N 8, էջ 17-22:
- Աթաբեկյան Գ. 1927, Գյուղացիական տնտեսությունների ձևի ընտրության խնդիրը նախալեռնային, լեռնային և ալպյան գոտիներում, Գյուղատնտեսական կյանք, N 3, էջ 12-20:
- Աղաջանյան Գ., Խրիմյան Ս., Քոչարյան Ա., Բաղդասարյան Ա. 1956, Հայկական ՍՍՌ գյուղատնտեսական գոտիները, Երևան, Հայկ. ՍՍՌ գյուղմին հրատ., 78 էջ:
- Ավետիսյան Ս., Մանասյան Վ. 2017, Կլիմայի փոփոխության ազդեցությունը ՀՀ գյուղատնտեսության հարմարվողական-լանդշաֆտային կազմակերպման և գոտիական մասնագիտացման վրա, Գրիգորյան Մ., Պոտոսյան Ա. (խմբ.), ՀՀ-ի և Մերձավոր արտասահմանի երկրների տնտեսության զարգացման և տեղաբաշխման ժամանակակից հիմնախնդիրները, Երևան, «Մեկնարկ», էջ 117-123:
- Էդիլյան Ռ., Մելքոնյան Կ., Մկրտչյան Գ., Զոհրաբյան Լ., Մկրտչյան Ռ. 1988, ՀՍՍՀ հողային ծածկոցի բնագյուղատնտեսական շրջանացումը՝ կապված հողօգտագործման խնդիրների հետ, Ագրոարդ, գիտություն և արտադրություն, N 12, էջ 35-51:
- Հայաստանի Հանրապետության գյուղի և գյուղատնտեսության 2010-2020 թվականների կայուն զարգացման ռազմավարություն 2010, ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 60 (794), էջ 66-143:
- Մանասյան Վ. 2018, Աշխատանքի տարածքաճյուղային բաժանման առանձնահատկությունները ՀՀ պտղաբուծության ենթաճյուղում, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, N 3 (654), Երևան, էջ 174-187:
- Սուվարյան Յու. 2019, Տնտեսական զարգացման որակական բնութագրիչները և գերակայությունները, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, N 2 (651), Երևան, էջ 87-104:

Арманд Д. 1964, Логичность географических классификаций и схем районирования, отв. ред. Г. Рихтер, Развитие и преобразование географической среды, Москва, «Наука», с. 33-53.

Жученко А. 2004, Ресурсный потенциал производства зерна в России, Москва, «Агрорус», 1108 с.

ՀՀ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՏԻԱԿԱՆ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱՑՄԱՆ ՇՐՋԱՆԱՑՄԱՆ ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Վոլոդյա Մանասյան

Ամփոփում

Հայաստանի ագրարային հատվածում տնտեսության տարածքային կազմավորումներն անհրաժեշտ է քննարկել շրջանացման հայեցակետային դրույթների հիման վրա: Այդ նպատակով կարևորում են «մասնագիտացում», «տարածքային կառավարում», «հարմարվողական-լանդշաֆտային մոտեցում», «ուղղաձիգ լանդշաֆտային գոտիներ» հասկացությունների վերաբերյալ գոյություն ունեցող մոտեցումների քննարկման և դրանց գնահատման անհրաժեշտությունը: Առավել ևս աշխատանքի տարածքաճյուղային բաժանման հիման վրա անհրաժեշտություն են դառնում այս կամ այն գյուղատնտեսական գոտու արտադրության առավել հիմնավորված տեղաբաշխումը և մասնագիտացման օրինաչափ խորացումը: Այս համատեքստում ագրարային հատվածի զարգացման խորհրդային փուլում բնագյուղատնտեսական շրջանացման տարբեր սխեմաներով հանրապետության ամբողջ տարածքի ագրոարտադրական գնահատականն է դրվել, այդ դեպքում որպես գյուղատնտեսական գոտի առաջացնող համակարգային նախագծման միավոր է ընդունվել ուղղաձիգ լանդշաֆտային գոտիների տարրապատկերի համասեռությունը և հերթափոխի օրինաչափությունները: Սակայն ագրարային գործունեության մեջ չափից ավելի պետական միջամտության պատճառով խախտվեց հանրապետության գյուղատնտեսական գոտիներին համապատասխանող ճյուղերի ու ենթաճյուղերի հիմնավորված տեղաբաշխման սկզբունքը: Շուկայական տնտեսության պայմաններում դրան սկսեց խոչընդոտել հողի նկատմամբ մասնավոր սեփականության բացարձականացումը: Նման իրավիճակի փոփոխության համար անհրաժեշտ է համապատասխան տարածքային ագրարային ինստիտուցիոնալ քաղաքականություն մշակել:

Բանալի բառեր՝ ագրարային հատված, հիմնավորված տեղաբաշխում, գոտիական մասնագիտացում, շրջանացում, տարածքային կառավարում, հարմարողական-լանդշաֆտային մոտեցում, տարբերակված հողային ռենտա, ագրարային հատված:

МЕТОДОЛОГИЯ РАЙОНИРОВАНИЯ ПОЯСНОЙ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА РА

Володя Манасян

Резюме

Вопрос территориальной организации хозяйства следует рассматривать в контексте концепции о районировании. В этой связи особое внимание следует уделить обсуждению и оценке таких понятий, как «специализация», «территориальное управление», «адаптивно-ландшафтный подход», «вертикально-ландшафтные пояса». В силу территориально-отраслевого разделения труда становится необходимостью углубление специализации производства сельскохозяйственного пояса. В советский период развития аграрного сектора по разным схемам природно-сельскохозяйственного районирования была дана агропроизводственная оценка всей территории республики. На этом историческом отрезке в качестве системно-проектной единицы были приняты однотипность вертикально-ландшафтных поясов и закономерности их переходов. Однако в аграрном секторе в связи с высоким уровнем государственного вмешательства был нарушен принцип обоснованного распределения отраслей и подотраслей, которые соответствовали сельскохозяйственным зонам республики. В условиях рыночной экономики помехой этому стала также абсолютизация земельной собственности. Чтобы изменить сложившуюся ситуацию, следует разработать соответствующую территориальную аграрную институциональную политику.

Ключевые слова – рациональное размещение, поясная специализация, районирование, территориальное управление, адаптивно-ландшафтный подход, дифференциальная земельная рента, аграрный сектор.

THE CONCEPT OF AGRICULTURAL DIVISION INTO DISTRICTS WITH DEFINITION OF ZONE SPECIALIZATION OF AGRICULTURAL PRODUCTION RA

Volodya Manasyan

Abstract

In Agrarian sector of Armenia the issue of the territorial organization of an economy should be discussed on the basis of the concept about division into districts. Hence in the current contribution special attention is given to discussion and estimation of the approaches, referring such concepts, as "specialization", "territorial administration", "adaptive-landscape approach", "vertically - landscape zones". Moreover on the basis of territorially - branch division of labor there is a necessity more proved placing and natural deepening of specialization of manufacture of an agricultural zone. In this context during the Soviet period of development of Agrarian sector under different schemes nature - agricultural division into districts the agro-industrial estimation of all territory of the republic has been given. During this period as system-design units have been accepted uniformity of vertical landscape zones and law of transitions. However in Agrarian activity, in connection with high level of state intervention, the principle of the proved distribution of branches and sub-sectors which corresponded to agricultural zones of the republic was broken.

In a market economy, the absolutization of land ownership began to interfere with this. For changing the situation it is necessary to develop corresponding territorial Agrarian policy.

Key words – rational placing, zone specialization, division into districts, territorial administration, the adaptive-landscape approach, the differential ground rent, agrarian sector.